

KARAKTER DANNELSE

SVEND
BRINKMANN

Karakterdannelse i et etisk perspektiv

Af Svend Brinkmann, forskningsleder for Center for Karakterdannelse

I al den tid, mennesker har forholdt sig til deres egen eksistens på skrift, har de diskuteret, hvad der skal til for at være et godt menneske. Er det at leve ærefuldt og tage sin skæbne på sig som i de homeriske digte? Eller er det at leve et kristent liv med tro, håb og kærlighed? Eller måske handler det om at blive den bedste udgave af sig selv og realisere sit fulde potentiale, som det er blevet sagt i moderne tid?

Det moderne samfund har i årtier været præget af individualisering, hvor enhver har skullet realisere sig selv, dyrke den personlige udvikling, blive den bedste udgave af sig selv og lignende. Det har både været en populærkulturel forestilling i tidsånden, men har også præget skoler og uddannelsesinstitutioner. Børn har skullet identificere deres individuelle læringsstil, de har ført logbog over deres egen personlige udvikling, og de har forholdt sig til deres psykologiske styrker og svagheder. Denne artikel er skrevet ud fra det perspektiv, at dette fokus på selvudvikling har skygget for en opmærksomhed på karakterdannelsen. I modsætning til selvudvikling, der er noget individuelt og handler om at realisere noget partikulært hos personen (indefra-og-ud), så er karakterdannelsen noget alment, der handler om at realisere nogle fællesmenneskelige egenskaber, som forudsætter en kulturel ramme (udefra-og-ind).

Hvor tidligere forestillinger om det gode liv næsten altid har involveret noget alment menneskeligt, har vi i det senmoderne samfund bevidnet en overgang til mere individuelle forestillinger, hvor den enkelte selv forventes at definere meningen med tilværelsen. Både den græske tænkning og den kristne – der tilsammen danner søjlerne for den såkaldt vestlige kultur – bygger på en ide om en menneskelig natur, der skal kultiveres. Den ide kan handle om, at vi alle er rationelle, politiske dyr som hos Aristoteles, hvilket giver os

visse livsopgaver i det fælles liv, eller den kan handle om, at vi alle er skabt i Guds billede og derfor har ansvar for at forvalte vores tilværelse ansvarligt med hinanden. Når man taler om udviklingen af alment menneskelige egenskaber, der skal til for at realisere den fællesmenneskelige natur, så kaldes det almindeligvis dannelse. Og når der er særligt fokus på de egenskaber, der vedrører evnen til at leve sammen på gode, humane måder, så kan man tale om karakterdannelse. For karakter er navn for det, man må have, for at man kan leve op til alment menneskelige fordringer i det fælles liv. Man kan sige, at begrebet karakterdannelse henviser til kultiveringen af de karakteregenskaber, der sætter et menneske i stand til at leve i overensstemmelse med sin menneskelighed, dvs. det fælles i os. Et ældre ord for disse egenskaber er dyder, og de bør udvikles for at undgå, at en person bliver umenneskelig.

Dannelsens genkomst

Gennem flere årtier har dannelsesbegrebet været udvisket, og er blevet erstattet af begreber som kompetenceudvikling, selvudvikling, personlig udvikling og lignende. Men heldigvis er dannelsen ved at få en renæssance, måske fordi mange har en længsel efter igen at blive forbundet til noget alment og ikke kun til en selvdefineret individualitet. I sit hovedværk Sandhed og metode fra 1960 definerede den tyske filosof Hans-Georg Gadamer dannelse som "højnelse til humanitet gennem kultur". Hvad betyder det?

Højnelse er en pædagogisk grundmetafor, hvor vi som bekendt op-drager vores børn, underviser elever i skolen (børn, der altså skal eleveres), og søger at op-lyse gennem uddannelse. Det vertikale (at skulle op) er formentlig knyttet til den kropslige erfaring af, at man får større udsyn, når man vokser eller rejser sig op. I Gadamers øjne er det, man højnes til, ikke udvikling af en personlig kerne eller privat individualitet. Man højnes derimod til humaniteten, altså den fælles menneskelighed, som må bestå i de evner, kapaciteter og dyder, som er særligt menneskelige. I den græske dydsetik, som Gadamers definition trækker tråde til, er alting defineret ud fra sit formål: Hjertets formål er at pumpe blodet rundt i kroppen, urets formål er at visse det korrekte klokkeslæt, og menneskets formål er at realisere den livsform, som kun mennesker har adgang til, og som både består af noget praktisk (at leve godt sammen med andre) og noget teoretisk (at

KARAKTER DANNELSE

Hvad er karakterdannelse?

Svend Brinkmanns definition af karakterdannelse:

Begrebet karakterdannelse henviser til kultiveringen af de karakteregenskaber, der sætter et menneske i stand til at leve i overensstemmelse med sin menneskelighed. Et ældre ord for disse egenskaber er dyder, og de bør udvikles for at undgå, at en person bliver umenneskelig.

opnå forståelse og viden om verden). Dyderne er alle de egenskaber, som sætter knive, ure eller mennesker i stand til at gøre det, de bør gøre for at være gode eksemplarer af det, de er. Den menneskelige karakter er på den måde udgjort af dyder, som man skal erhverve sig. Endelig er det tredje led i definitionen, at højnelsen sker gennem kultur. Der må være en kulturel forankring, for at en dannelsesproces kan finde sted. Og i et samfund, der bygger på et masseuddannelsessystem som folkeskolen, er netop den en central kulturel arena for dannelsen.

Karakterdannelse som værn mod mistrivsel

Der ligger i Gadammers definition, at vi alle både er unikke individer på den ene side og mennesker som alle andre på den anden, så i tilværelsen findes derfor noget, der angår det særegne (selvudviklingen) og det almene (dannelsen). Én udlægning af tidens mistrivselsskrise blandt børn og unge er, at den er forbundet til en overdreven tiltro til det særegne. Man skal præstere sig selv i alskens sammenhænge (jf. den udbredte tese om præstationsamfundet) i en perfekt form (jf. den lige så velkendte tese om perfektionskulturen), og man har kun sig selv at bebrejde, når det ikke lykkes. Præstationsamfundet er ikke farligt for børn og unge, når det handler om at dygtiggøre sig og arbejde med fagene. Det er først farligt, når det er selvet, der konstant skal optimeres, og hvor man ikke kan holde et nederlag ud i strakt arm, fordi man selv er fejlen.

På den baggrund kan den almene dannelse måske vise sig som en hjælp, idet man populært sagt ikke behøver at være den bedste udgave af sig selv hele tiden, men kan "nøjes" med at være menneske sammen med andre mennesker. Det er ikke let, og alle fejler også fra tid til anden med hensyn til deres menneskelighed, men pointen er, at der er mange andre mennesker end en selv. Der er andre, der kan hjælpe og vejlede, hvorimod der kun er en selv at konsultere, når det gælder om at blive den bedste udgave af sig selv.

Ideelt set bør en grundskole, der lægger vægt på dannelsen, møde sine elever som mennesker, der skal højnes til humanitet gennem kultur. Begrebet karakterdannelse henviser mere specifikt til de evner og egenskaber, som enhver skal tilegne sig i dannelsesprocessen for at kunne "højnes til humanitet". Det kan være personlig integritet, mod, mådehold, retfærdighedssans, nysgerrighed, samarbejdsevne og omsorgsfuldhed. Alt sammen noget som lærere og pædagoger bør have opmærksomhed på sammen med eleverne. Hos de græske filosoffer kaldtes sådanne egenskaber som nævnt dyder, men der er gået 2500 år siden Aristoteles og de andre gamle grækere, og der er tænkt mange tanker om dyder og dannelse siden. Desuden er den samfundsmæssige kontekst selvfølgelig en helt anden i dag. En central ambition for alle, der interesserer sig for

KARAKTER DANNELSE

Center for Karakterdannelse

Center for Karakterdannelse vil skabe en fornyet faglig bevidsthed og bevægelse om karakterdannelse og skaber værdi, viden og værktøjer til praksis i Folkeskolen.
www.karakterdannelse.dk

karakterdannelse, må derfor være at udvikle og forvalte en tilgang til karakterdannelse, der både er bevidst om sin historiske baggrund, som er filosofisk, pædagogisk og psykologisk velbegrunder, og som ikke mindst er brugbar i arbejdet med elever i den danske folkeskole. Målet skal naturligvis ikke være, at elever stopper med at være sig selv som individer – tværtimod – men at der kommer fokus på, at individualiteten kun kan blomstre, hvis man forstår sig selv som del af et fællesskab. Og karakterdannelse er netop påkrævet for at mennesker kan agere moralsk og socialt ansvarligt i fællesskab med andre.

Karakterens byggesten

I den oldgræske filosofi, ikke mindst hos Aristoteles, var etikken en form for livsvejledning, der skulle hjælpe mennesket med at gå fra en ufærdig form og til at realisere den menneskelige natur. Mislykkedes projektet, risikerede man at blive umenneskelig. Et umenneskeligt menneske er selvfølgelig stadig et menneske, men et blevet et menneske, der mangler blik for andres behov, ansvaret over for fællesskabet og forpligtelser i det hele taget.

Filosoffen Hannah Arendt, der levede fra 1906 til 1975, forholdt sig indgående til modernitetens erfaringer efter verdenskrige og Holocaust og udviklede i sine værker en filosofisk antropologi – dvs. en grundlæggende tænkning om mennesket – der er meget relevant i en reaktualisering af karakterdannelsen. Man kan sige, at hun indkredsede nogle byggesten, som bør lægges til grund for karakterdannelsen. Den danske idéhistoriker Hans-Jørgen Schanz har i en bog om Arendt argumenteret for, at der i hendes filosofi er vægt på "handlingsstabilisatorer", som han kalder dem. De er netop en slags byggesten, der gør et menneske i stand til at leve et etisk liv, også i en moderne verden præget af foranderlighed og rodløshed, hvor det er en opgave at stabilisere de mange handlinger og valgmuligheder og finde et ståsted.

Handlingsstabilisatorerne skal forklare, hvordan vores verden af menneskelige handlinger kan være relativt ordnet, selv for en tænker som Arendt, der ellers lagde vægt på pluralitet og natalitet (eller "fødtthed" som det kaldes). Natalitet er et særligt begreb hos Arendt, der henviste til, at vi som mennesker er født og føder, hvori hun så potentialet for håb og en

KARAKTER DANNELSE

Om Svend Brinkmann

Svend Brinkmann (f. 1975) har siden 2009 været professor i almenpsykologi på Aalborg Universitet. Han forsker i psykologiens filosofi, kvalitativ forskningsmetodologi, diagnosekulturen samt spørgsmål vedrørende personhed, karakterdannelse og moralsk formåen. Svend Brinkmann er forskningsleder for Center for Karakterdannelse.

tro på menneskelige handlingers skabende kraft. Der er to grundlæggende byggesten eller handlingsstabilisatorer i Arendts filosofi: At afgive et løfte og at tilgive. At afgive et løfte peger ind i fremtiden og forpligter personen til at gøre noget og blive stillet til ansvar i fremtiden, hvis løftet ikke bliver indfriet. At love nogen noget er det modsatte af dominans, hvor man bruger magt til at kontrollere andre. Fuldstændig kontrol og dominans ville i princippet ødelægge muligheden for menneskelig handling, da handling ifølge Arendt foregår frit og kreativt, for dens egen skyld og ikke på grund af frygt for straf. Vores evne til at indgå i varige relationer med andre, og endda kommunikation generelt, er baseret på en implicit antagelse om, at vi vil holde vores løfter. Pålidelighed, en central karakterdyd, er baseret på en tillid til, at vi generelt forsøger at gøre, som vi har lovet.

Dette kræver også integritet eller hvad filosofen Paul Ricoeur kaldte "selv-konstans", altså bestræbelsen på at være den samme på tværs af tid og kontekster. Det er en forudsætning for den menneskelige praksis med at afgive løfter, for det giver kun mening at love noget og forpligte os til handlinger over tid, hvis vi forstår os selv som værende den samme over tid. Og det kan vi kun, fordi vi er i stand til at se vores liv som en samlet fortælling – som en historie, der strækker sig fra fødsel til død. Hvis ikke jeg er den samme person i næste måned, hvor jeg forventes at leve op til et løfte, som jeg er i dag, når jeg afgiver løftet, så er der jo ingen grund til at føle sig bundet af løftet. I en flydende tid, hvor krav om forandring, fleksibilitet og personlig tilpasningsevne er overalt, er den nødvendige selvkonstans truet.

Uanset hvor pligttopfyldende, vi er, kan vi dog aldrig leve helt op til vores løfter. Mennesker er ikke moralske helgener, men grundlæggende fejlbarlige væsener. Derfor er tilgivelsen lige så vigtig som løftet. Hvor løftet peger frem i tid og er det modsatte af dominans, så er tilgivelse bagudrettet og er det modsatte af hævn. Arendt (der selv var jøde) mente, at det var Jesus, der opdagede tilgivelsens kraft, og hun understreger, at det religiøse sprog, han brugte til at udtrykke indsigten i, ikke bør være nogen grund til ikke at tage tilgivelse alvorligt i en filosofisk antropologi. Tilgivelse er simpelthen grundlæggende, hvis vi ønsker at forstå, hvordan mennesker eksisterer sammen. Den senere franske filosof Jacques Derrida var berømt for sit udsagn om, at man kun kan tilgive det utilgivelige. Baggrunden er, at hvis noget er tilgiveligt, er der ingen grund til at tilgive, så først i det øjeblik, at tilgivelsen er umulig, bliver den paradoksalt nok mulig. Det peger på, at en tilgivelse skal gives ubetinget, hvis den skal være oprigtig. Hvis man sætter betingelser op, så er det ikke længere tilgivelse, men en slags noget-for-noget-transaktion. Og en karakterdannelse er netop lykkedes i det øjeblik, at en person forstår, at der er noget, der er rigtigt og godt (fx tilgivelse og at holde ord), også selv om man måske ikke får nogen gevinst ud af det selv.

Afslutning: Karakterdannelse i skolen

Skolen bør have fokus på karakterdannelse af den simple grund, at børnene tilbringer en stor del af deres tid der, gør sig erfaringer med relationer, fællesskaber, og alt hvad der følger af konflikter, samarbejde, forpligtelser og tilgivelse, når tingene ikke lykkes. Ordet skole kommer af det græske ord for den frie tid (skholé eller på græsk: σχολή), og med det mente de gamle grækere, at der skulle være et sted i samfundet, hvor man ikke var bundet af krav om produktion, konsumtion og andre instrumentelle aktiviteter. I en skole skal man ideelt ikke præstere sig selv som et helt særligt individ, men højnes til humanitet som et selv i fællesskab med andre. Ved at have fokus på karakterdannelsen og karakterens byggesten som løftet og tilgivelsen, kan lærere, pædagoger og ikke mindst eleverne få et sprog for de etiske dimensioner af det fælles liv, hvilket må være en forudsætning for enhver karakterdannelse.

10 BUD

Debatterende, aktualiserende og perspektiverende bud ift tematikken.

10 bud på hvad der er på spil for karakterdannelse i vores tid:

1. Karakterdannelse er relevant for menneskelig udvikling i alle historiske epoker og kulturelle kontekster, men i særlig grad i en individualiseret tid som vores.
2. Karakter har et menneske, når det har evnerne og kapaciteterne til at gøre det rette.
3. Dermed er karakter noget alment menneskeligt i modsætning til fx kompetencer, som kan være sammensat forskelligt hos mennesker.
4. Det betyder også, at karakter er et etisk begreb. Uden karakter er det svært, hvis ikke umuligt, at leve et etisk liv.
5. Oprindeligt omtalte man karakteren ved hjælp af dydsbegrebet. I dydsetikken er dyder bl.a. de karakteregenskaber som gør, at et menneske kan realisere sin menneskelighed eller humanitet.
6. Dette forbinder også karakteren til dannelsesdiskussionen, for ifølge Gadamer er dannelse "højnelse til humanitet gennem kultur".
7. I moderne tid har en filosof som Hannah Arendt forsøgt at identificere karakterens byggesten, hvilket kan betragtes som en nyudvikling af dydsetikken.
8. Arendt pegede især på evnerne til at afgive løfter (som man bør forsøge at holde) og tilgivelsen (som man bør forsøge at give ubetinget) som det, der stabiliserer handlinger og dermed en persons karakter i en foranderlig verden.
9. Disse evner kan kultiveres i det fællesskab, som en skole og en klasse udgør, hvis skolen forstås som et frirum for individuel selvpræstation.
10. En person, man kan regne med, kan både holde sine løfter og tilgive andre, og har dermed, hvad man kunne kalde en stærk etisk karakter.

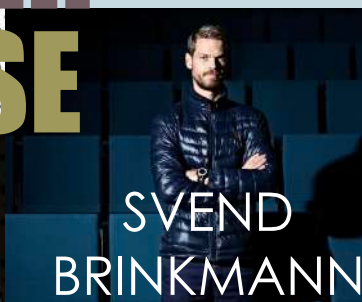
10 BUD

Litteratur om emnet

Litteratur om emnet (af forfatteren og andre):

- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. (This edition 1998). Chicago: University of Chicago Press.
- Aristoteles (2001). *Etikken*. København: Samlerens bogklub.
- Biesta, G. (2022). *Verdensvendt uddannelse – et perspektiv for nutiden*. Aarhus: Klim.
- Brinkmann, S. (2019). *Hvad er et menneske? En filosofisk dannelsesrejse*. København: Gyldendal.
- Brinkmann, S., Rømer, T. Aa. & Tanggaard, L. (red.) (2021). *Sidste chance: Nye perspektiver på dannelse*. Aarhus: Klim.
- Gadamer, H.-G. (2000). *Truth and Method*. (Anden reviderede udgave). New York: Continuum.
- MacIntyre, A. (1985). *After Virtue*. (2. udgave). London: Duckworth.
- MacIntyre, A. (1999). *Dependent Rational Animals - Why Human Beings Need the Virtues*. London: Duckworth.
- Rømer, T.A. (2019). *FAQ om dannelse*. København: Hans Reitzels forlag.
- Schanz, H.J. (2007). *Handling og ondskab – en bog om Hannah Arendt*. Aarhus: Aarhus University Press.

KARAKTER DANNELSE

10 BUD

Kilder til mere viden

Kilder til mere viden...

- Min egen hjemmeside med oversigt over mine bøger og artikler: <https://svendbrinkmann.dk/>
- The Hannah Arendt Center: <https://hac.bard.edu/>
- Interview med børne- og undervisningsminister Mattias Tesfaye om skolen og dens opgaver (i Brinkmanns briks): <https://www.dr.dk/lyd/p1/brinkmanns-briks/brinkmanns-briks-2023/brinkmanns-briks-har-mattias-tesfaye-styr-paa-folkeskolen-11032321473>
- Folkeskolens formålsparagraf, som er kaldt "samfundets trosbekendelse": <https://www.uvm.dk/folkeskolen/folkeskolens-maal-love-og-regler/om-folkeskolen-og-folkeskolens-formaal/folkeskolens-formaal>
- Hjemmeside for Thomas Aastrup Rømer, en original dansk pædagogisk filosof og dannelses-tænkter: <http://www.thomasaastruproemer.dk/>
- Hjemmeside for Gert Biesta, en indflydelsesrig hollandsk uddannelsesforsker med blik for skolelivets etiske og eksistentielle aspekter: <https://www.gertbiesta.com/>
- Engelsksproget introduktion til dydsetik med brug af Batman The Dark Knight: <https://ethicsunwrapped.utexas.edu/glossary/virtue-ethics>
- Hjemmeside om Alasdair MacIntyre, den mest indflydelsesrige dyds- og karakter-tænkter i moderne tid: <https://www.macintyreanenquiry.org/>
- Sophia – en dansk tænketank for pædagogik og dannelse: <https://www.sophia.nu/>
- Nordic Bildung – om dannelse i Danmark og Norden: <https://www.nordicbildung.org/the-nordic-secret/>